

ROUTE K37

Knapzakroute **Veenhuizen**

**19 km wandelen door
onbekend Drenthe**

Welkom in Veenhuizen

Het is moeilijk een dorp te vinden dat beter z'n best doet om op de voorbijgangers in te praten dan Veenhuizen. Alle huizen en gebouwen lijken vast van plan om je als wandelaar iets mee te geven voor onderweg. Het huis van de schoolmeester attendeert op 'Leering door Voorbeeld'. 'Helpt Elkander' roept een ander je toe. 'Werken is Zegen', 'Eén van Zin'. Veenhuizen is volgeschreven met goede bedoelingen.

'Verboden Toegang Art. 461. Wetb. v. Strafr.' garandeerde meer dan een eeuw lang dat het dorp Veenhuizen zichzelf kon blijven. Nu vrijwel al die bordjes verdwenen zijn, is Veenhuizen een dorp waar iedereen van harte welkom is om met eigen ogen te zien hoe die 'verboden' negentiende-eeuwse wereld er destijds uitzag...

Tijdens deze Knapzakroute leert u niet alleen Veenhuizen, maar ook de omgeving van het dorp kennen. Het voormalige Kolonieveld langs het Fochteloërveen bijvoorbeeld en de bossen ten zuiden van de Kolonievvaart die pas sinds kort voor het publiek zijn opgesteld. Er zijn weinig gebieden in Nederland waar de mens zo nadrukkelijk en consequent zijn stempel op gedrukt heeft als het 'kolonielandschap' van Veenhuizen.

Start

Tik op de nummers voor informatie

Algemene informatie

4

Hoe werkt het?

Uitleg over de route en praktische zaken

5

Routekaart + beschrijving

8

Veenhuizen, om te beginnen..

14

Het landschap van Veenhuizen

21

Informatie onderweg

25

**De pdf geeft de beste gebruikservaring
in Acrobat Reader of iBooks.**

Algemene informatie

Startpunt

Grote parkeerplaats Gevangenis­museum

Oude Gracht 1, 9341 AA Veenhuizen

[Routebeschrijving via Google](#)

Lengte 19 km

Begaanbaarheid

Paden zijn redelijk te belopen in alle jaargetijden.

Honden

Honden zijn toegestaan, mits aangelijnd.

Gevangenis­museum

www.gevangenis­museum.nl

Informatieruimte Fochteloërveen

www.fochteloerveen.info

Hoe werkt het?

5 Informatie onderweg

- Als er onderweg bijzondere dingen te zien zijn, ziet u op de kaart een rode stip met nummer. U kunt doorklikken naar de beschrijving.
- Aan het einde van de achtergrondinformatie staan soms woorden in het blauw, deze verwijzen naar het [Knapzak ABC](#) waar aanvullende informatie te vinden is.

GPX-track

- Met de track kunt u op uw Garmin lopen of via een GPX-app op uw smartphone.
[Download GPX track](#)

Printen

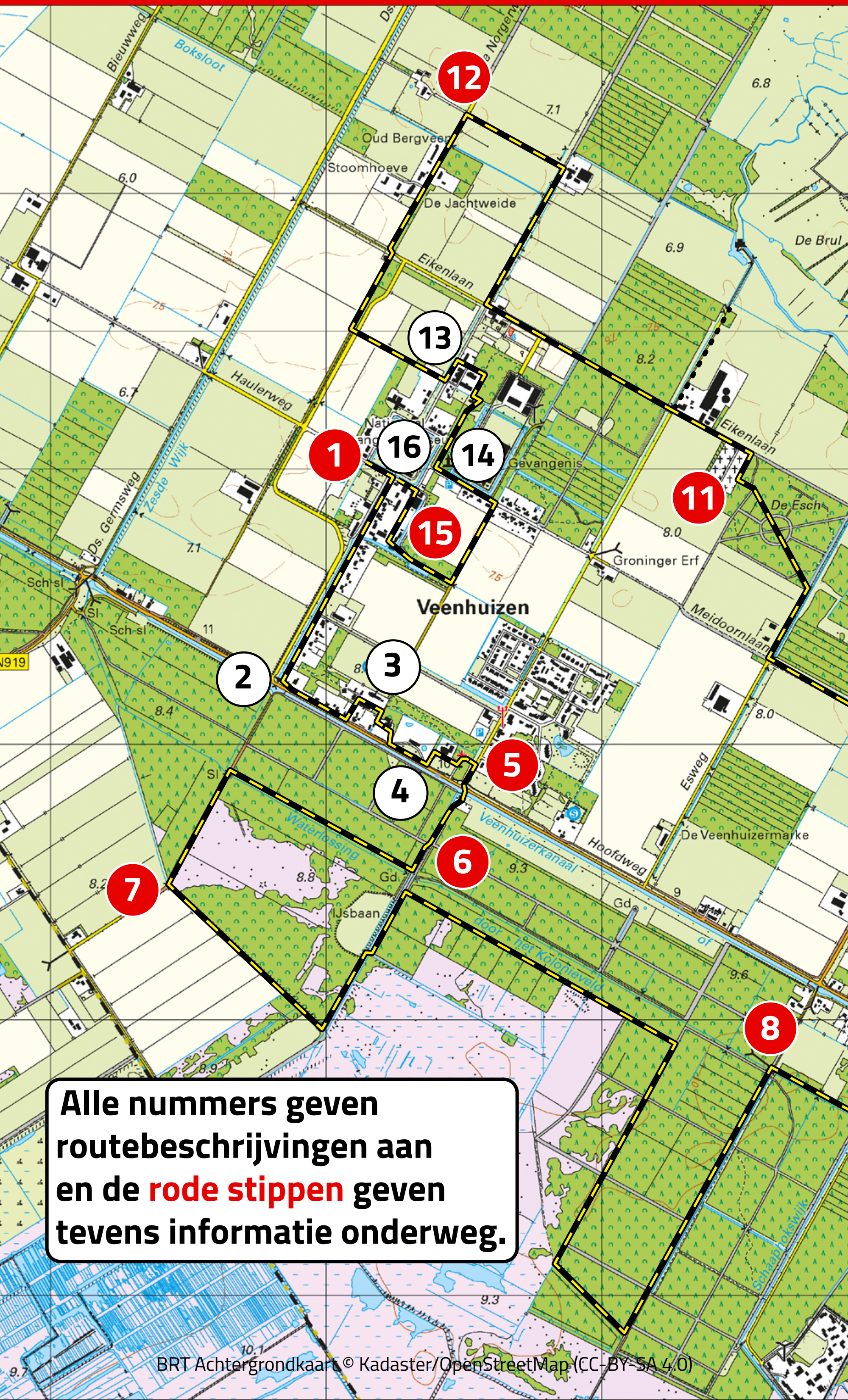
- Gebruik uw eigen printerinstellingen en zie de [tips](#).

Knoppen start en kaart

- Met de knop **START** gaat u naar de inhoud.
- Met de knop **KAART** kunt u naar de kaart navigeren en weer terug.
- Werkt alleen in Acrobat Reader en iBooks!

Routekaart 1

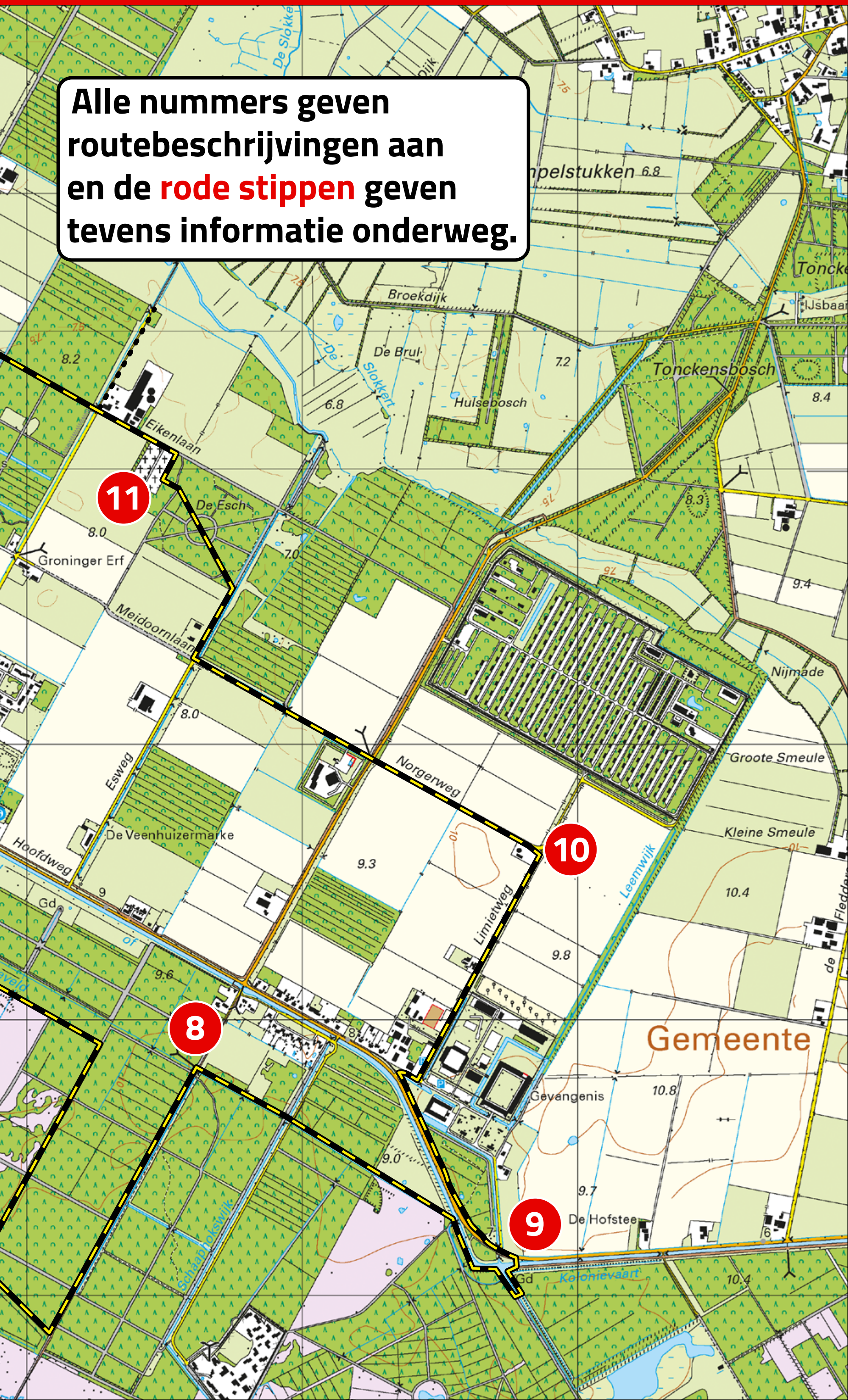

Alle nummers geven routebeschrijvingen aan en de **rode stippen** geven tevens informatie onderweg.

Routekaart 2

Alle nummers geven routebeschrijvingen aan en de **rode stippen** geven tevens informatie onderweg.

Routebeschrijving

1 Start

- Vanaf de parkeerplaats loopt u rechtsaf richting Gevangenismuseum.
  - Ter hoogte van de ingang van het museum neemt u rechtsaf de klinkerweg rechts van het kanaal.
  - Ga het bruggetje over en vervolg uw route aan de andere kant van het water tot aan de doorgaande weg.
-

2 Kolonievvaart

- Ga op het fietspad linksaf.
  - Vervolgens neemt u het eerste weggetje linksaf.
  - Dit weggetje brengt u naar de voormalige molen, brouwerij Maallust en de kaasmakerij.
-

3 Graandrogerij

- Tegenover Maallust gaat u rechtsaf en neem dan het paadje langs de voormalige graandrogerij.
- Waar in het bosje het pad naar links buigt, gaat u rechtsaf.

- Even later loopt u linksaf voor het gebouw (de voormalige synagoge) langs naar de straatweg. Hier gaat u linksaf.
- .....

4 Klein Soestdijk

- Na de opritten van Klein Soestdijk neemt u linksaf het pad naar het Verenigingsgebouw.
  - Vóór het Verenigingsgebouw loopt u rechtsaf langs de koepelkerk.
  - U komt op de Kerklaan uit en gaat daar rechtsaf richting straatweg.
- .....

5 Zorgen over de Kolonievvaart

- U gaat over het bruggetje het Bankenbosch in. Loop het pad op achter het woonhuis.
- .....

6 Werken in het bos

- Neem de eerste dam rechts en vervolg uw pad langs de andere oever.
- Vervolgens neemt u het eerste pad rechtsaf.
- U komt uit op een bosweg met naastliggend fietspad. Hier gaat u linksaf over het onverharde pad.

7 Redding van het Fochteloërveen

- Aan het eind van het bos neemt u linksaf het smalle pad langs de bosrand.
  - Bij de driesprong gaat u naar links.
  - Ga bij het grote grasveld ('s winters is dit de ijsbaan van Veenhuizen) rechts de dam over en vervolg uw pad aan de overkant.
  - Na de ijsbaan neemt u de eerste zandweg rechts.
  - Aan het eind van deze zandweg gaat u op de driesprong opnieuw rechtsaf.
  - De weg maakt bij een stuw een bocht naar links en u komt uit op een brede bosweg met naastliggend fietspad. Ga hier linksaf.
- .....

8 Hilversum 4 in het Bankenbosch

- Vóór het weiland gaat u rechtsaf over een bosweg met naastliggend fietspad richting Assen en Smilde.
- Via een wit bruggetje passeert u de weg naar Bankenbosch. Blijf rechtdoor lopen.
- Na de gerestaureerde sluis gaat u iets verderop linksaf het ophaalbruggetje over.
- Even later neemt u linksaf de brug over de Kolonievvaart.

9 Gevangen op het 'Eerste'

- U volgt hier verder het fietspad.
  - Neem de eerste weg rechts en ga vóór 'Norgerhaven' linksaf, Limietweg.
-

10 Munitiemagazijncomplex Veenhuizen

- Na de slagboom bij de driesprong gaat u linksaf.
  - Steek de doorgaande weg over, Norgerweg. Neem aan de overkant de zandweg met naastliggend fietspad, Meidoornlaan.
  - Neem op de viersprong de weg, breed pad, rechtsaf. U loopt nu langs een brede sloot.
  - Neem nu het eerste bospad linksaf.
  - Dit pad maakt aan het eind een flauwe bocht naar links.
-

11 Het einde zoek op het Vierde Gesticht

- Bij een oud toegangshek (was een deel van een groter geheel) gaat u rechtsaf en op de zandweg linksaf voor de ingang van het kerkhof langs.

- Steek de Kerklaan over (als u hier over de dam rechtsaf gaat, kunt u even naar het Joodse kerkhof in het bosje lopen, zie stippellijn).
  - Op de viersprong met de Hospitaallaan moet u rechtsaf.
  - Bij boerderij De Zeven Matten slaat u linksaf. Verderop wordt het een paadje dat door de bossingel kronkelt.
- .....

12 Het verdwenen Derde Gesticht

- U komt op de Oude Norgeweg uit waar u linksaf gaat.
  - Steek de Eikenlaan over en neem het pad rechtdoor langs de bosrand.
  - Vervolgens neemt u het eerste pad links. U steekt een verharde weg over.
- .....

13 Plichtsgevoel

- Aan het eind van het pad (later verhard) gaat u linksaf.
- Na het huis met de naam Plichtgevoel gaat u rechtsaf.
- U loopt rechts langs de ijshut en gaat rechtsaf met de greppel mee.

- Na een bocht naar links gaat u even later rechtsaf over de dam en volgt u het grindpad.
-

14 Gevangenis Esserheem

- Bij de verharde weg gaat u linksaf. U passeert de gevangenis Esserheem.
  - Na het huis met de naam Vrede en Recht neemt u rechtsaf de klinkerweg.
  - Vóór het water aan de rechterkant gaat u rechtsaf. Het pad wordt later verhard.
-

15 Het dorp dat zichzelf kon redden

- In de bocht bij het gebouw (de Elektriciteitscentrale) gaat u rechtdoor een bruggetje over en daarna rechtsaf.
  - Direct na het gebouw aan de linkerkant gaat u linksaf om bij het gebouw met de grote glazen deur naar rechts te gaan.
-

16 Gevangenis­museum

- U komt op een klinkerweg voor het museum uit. Linksaf loopt u terug naar het startpunt.

Veenhuizen, om te beginnen...

Tussen 1818 en 1824 kocht de Maatschappij van Weldadigheid meer dan 2500 hectare in een gebied dat veelbetekenend 'Hollands Siberië' genoemd werd. Veenhuizen leek het eind van de wereld te zijn. Generaal Van den Bosch meende er de plek bij uitstek gevonden te hebben om lieden die het op eigen kracht niet redden, een nieuwe kans te geven. Een flink eind uit het zicht van de nette Hollandse burgerij...

Luister naar het hele verhaal

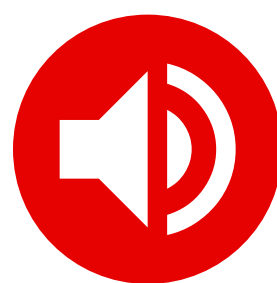

FOTO: HANS DEKKER

START

14

KAART

Het hart van het dorp

Gevangenis­museum

In 1823 werd het Tweede Gesticht net als het Eerste en het Derde gebouwd in de vorm van een carré van 145 bij 145 meter. Aan de buitenkant woonde het personeel. Ook waren er eenkamerwoningen van kolonistengezinnen die zich voorbeeldig gedragen hadden. Aan de binnenkant lagen onder andere de zalen van de kolonisten en de weeskinderen. In het complex woonden destijds maar liefst 1200 personen. Toen in 1901 de Rijkswerkinrichting Esserheem de functie overnam, kwam het oude gesticht als 'de Arbeid' in gebruik. Sinds mei 2005 is er het Gevangenis­museum gevestigd.

FOTO: HANS DEKKER

[START](#)

15

[KAART](#)

FOTO: HANS DEKKER

Bitter en Zoet

In het Hospitaalcomplex, dat net als de meeste gebouwen in Veenhuizen ontworpen is door architect W.C. Metzelaar, waren vroeger onder andere de ziekenzalen van de verpleegden ondergebracht. 'Vertrouw op God' was de in dat verband veelzeggende gevelspreuk. De dokterswoning moest het met 'Toewijding' doen, terwijl de apotheek het motto 'Bitter en Zoet' meekreeg. Dat laatste is ook de naam van het hotel-restaurant dat tegenwoordig in een deel van het grote Hospitaalcomplex gevestigd is.

Klein Soestdijk

Nadat Veenhuizen eigendom van het rijk geworden was, werd kort daarna aan de Kolonievvaart een dienstwoning voor de nieuwe hoofd-

directeur gebouwd. In 1859 begon de bouw van een royaal witgepleisterd woonhuis. Het statige pand kreeg symmetrische oprijlanen om de dienstkoets tot voor de voordeur te kunnen laten rijden. In de linkervleugel waren het koetshuis en de paardenstal ondergebracht. De tuin van de hoofddirecteur liep aan de overkant van

de Kolonievvaart nog een stukje door. In Veenhuizen kreeg de royale directeurswoning al snel de bijnaam Klein Soestdijk. Sinds 2008 is Stichting Het Drentse Landschap eigenaar van het pand. Klein Soestdijk is inmiddels ingrijpend gerestaureerd.

FOTO: HANS DEKKER

Synagoge (kantoor Hoofdweg 120)

Na lang aandringen vanuit de Joodse gemeenschap kreeg Veenhuizen een synagoge. Opper-rabijn Hetzveld wijdde in 1839 deze 'Israëlische Kerk' in. Een halve eeuw later kwam er een eind aan de functie van het gebouw als synagoge. Het beleid van Justitie was inmiddels dat er geen verpleegden met de joodse godsdienst naar Veenhuizen meer gestuurd werden vanwege de 'bewerkelijke' leef- en eetregels die deze godsdienst mee zich meebracht. De synagoge werd in 1893 als kantoor ingericht. Aan de ronde bogen boven de ramen is nog iets van de oorspronkelijke functie van het gebouw af te lezen.

Koepelkerk

De achtkantige Hervormde kerk werd gebouwd door de aannemer Harm Wind die ook de drie gestichten gebouwd had. Rudolphina Wilhelmina van den Bosch, de vrouw van generaal Van den Bosch, legde in 1825 de eerste steen voor

het kerkgebouw. De kerk is

naar de mode van die tijd

in neoclassicistische

stijl gebouwd. De koe-

pelkerk van Smilde

zou als voorbeeld

gediend hebben.

Opmerkelijk detail

zijn de twee

urinoirs naast de

kerk. Hier maakten

de verpleegden een

plasstop voor ze in de

voor hen bestemde

kerkbanken plaatsna-

men. Het verhaal wil dat het

ontwerp voor de witgepleisterde voormalige

kosterswoning bij de kerk zou zijn ingegeven

door de kolonistenwoningen van de Maat-

schappij van Weldadigheid in Frederiksoord.

FOTO: HANS DEKKER

Katholieke kerk

De zondagse kerkgang was voor de kolonisten verplicht. Dus werd er bij de komst van de Maatschappij van Weldadigheid naar Veenhuizen niet alleen een hervormde kerk, maar ook een katholiek godshuis gebouwd. Het was de eerste nieuwe katholieke kerk in Drenthe na de Reformatie. De kerk werd gewijd aan de vader der wezen, de heilige Hiëronymus Aemilianus. Door de groei van het aantal verpleegden was de kerk aan het eind van de negentiende eeuw te klein. Architect Metzelaar ontwierp in 1891 een nieuwe Aemilianuskerk in neogotische stijl met plaats voor maar liefst 800 verpleegden. In het oude kerkje ten noorden van het nieuwe kerk werd een school gehuisvest.

FOTO: HANS DEKKER

Het Landschap van Veenhuizen

De Knapzakroute Veenhuizen voert door een gebied waar de invloed van de mens op vrijwel elke vierkante meter zichtbaar is.

Slechts hier en daar is nog iets overgebleven van het oorspronkelijke landschap dat zich duizenden jaren geleden aan de rand van de hoogvenen op de grens van Friesland en Drenthe ontwikkelde. De allesbepalende factor in

het oorspronkelijke landschap was het veenriviertje De Slokkert dat vanuit het Fochteloërveen aan een tocht naar het noorden begon.

De Slokkert, die verderop Groote Diep gaat heten, maakt onderdeel uit van het bekenstelsel dat zich tussen

de hogere ruggen van het Noord Drentse esdorpenlandschap noordwaarts slingert. Centraal lag in dit deel van Drenthe het dorp Norg. Het dorp ontwikkelde zich op een brede zandrug tussen De Slokkert en het Groote Diep aan de westkant en het Oostervoortsche Diep ten

FOTO: HANS DEKKER

oosten van het dorp. Ten noorden van Norg kwamen beide samen tot Liewersche Diep. Verderop kreeg het diepje de naam Peizerdiep. Vanuit Norg werden al vroeg in de middeleeuwen in de omgeving nieuwe dorpen gesticht. Van deze dorpen lagen Een en Westervelde op respectievelijk de west- en de oostrand van het beekdal van De Slokkert. Helemaal in het zuidwesten van het kerspel Norg ontstond in de loop van de middeleeuwen de kleine randveenontginning Veenhuizen.

De aankoop van Veenhuizen door de Maatschappij van Weldadigheid aan het begin van de negentiende eeuw zorgde ervoor dat er een van oost naar west gericht 'kolonielandschap' langs de Koloniewaart aangelegd werd. Landschappelijk gezien kwam het nieuwe landschap daarmee haaks op het middeleeuwse ontginningslandschap te staan.

De kaart toont de situatie in Veenhuizen rond het jaar 1900. Heel mooi illustreert de kaart de ingreep van het 'kolonielandschap Veenhuizen' die het beekdal van De Slokkert afsneed van het brongebied in de natte heide van het Fochteloërveen. Vanuit de Koloniewaart lopen zes wijken in noordelijke richting.

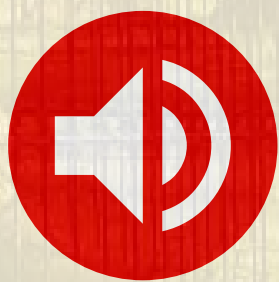

De Wilhelminaboom

In tegenstelling tot de meeste herdenkingsbomen in Nederland is de Wilhelminaboom in Veenhuizen geen linde maar een groene beuk (*Fagus sylvatica*). U vindt dit monumentale exemplaar op het 'brinkje'

Luister naar het hele verhaal

Informatie onderweg

1 Was getekend: W.C. Metzelaar

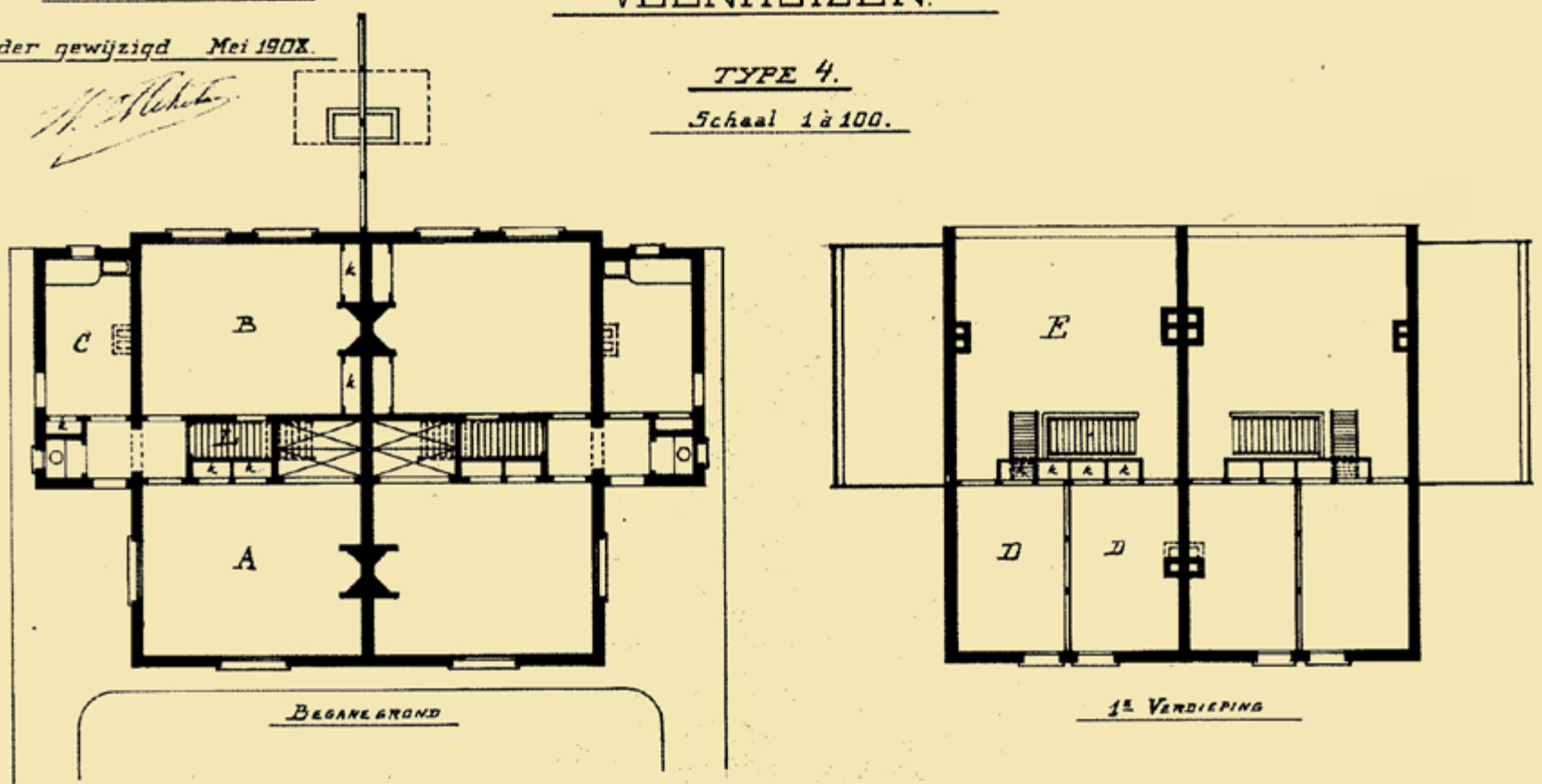
Dankzij de Gestichtenwet van 1884 ging onder invloed van meer liberale ideeën het complete Nederlandse gevangeniswezen over de kop. De oude bedelaarsgestichten van Veenhuizen werden Rijkswerkinrichtingen. Het ministerie van Justitie besloot onder andere het oude Eerste Gesticht en het Tweede Gesticht te vervangen door nieuwbouw. Ook de meeste andere gebouwen uit de tijd van generaal Van den Bosch waren dringend aan vervanging toe. Er waren tientallen nieuwe woningen voor het personeel nodig. De operatie werd één van de

ALDUS VASTBESTELD door den MINISTER van JUSTITIE
den 17de APRIL 1900.

TE
VEENHUIZEN.

Nader gewijzigd Mei 190X.

TYPE 4.
Schaal 1 à 100.

- A. WOONKAMER MET DEHANGEN WANDEN EN KAMERSCHOORSTEEN.
- B. KEUKENKAMER . . . . . EN WASENKLEP.
- C. WASCHHUISJE . STEELLEN VLOER EN STOOKPLAATS EN WASENKLEP.
- D. SLAAPKAMER . GEPLEISTERDE WANDEN.
- E. ZOLDER
- L. KELDERSKAST

HIERBIJ BEHOORT EEN SCHUURTJE BROOD $7 M^2$ $10 M^2$ GEMIDDELD HOOG 3 M. [12-11-'00]

21-3-82-27e-7B.
DE INGENIEUR ARCHITECT W.C.
METZELAAR EN RECHTSOER.
22 JANUARI 1900

W.C. Metzelaar

COLLECTIE GEVANGENISMUSEUM VEENHUIZEN

START

25

KAART

grootste bouwprojecten die Drenthe in de negentiende eeuw gekend heeft.

Uit architectuur-oogpunt is het interessante van deze operatie dat één man verantwoordelijk werd voor alle nieuwbouwplannen. Dat was de 'Ingenieur-Architect der Gevangenissen en Rechtsgebouwen'. Van 1886 tot 1914 werd deze functie vervuld door Willem Cornelis Metzelaar. Het Veenhuizen waar u tijdens deze route mee kennismakt, is dan ook grotendeels het werk van deze architect. Naast de Rijkswerkinrichtingen Norgerhaven en Esserheem ontwierp Metzelaar onder andere 130 woningen, twee scholen, een fabriek, een katholieke kerk, een hospitaal, een kazerne, een elektriciteitscentrale en tal van boerderijen en werkplaatsen.

Om alle rangen en standen van het Veenhuizer ambtenarenkorps van een passend onderdak te voorzien, ontwierp Metzelaar zeven woningtypes. Hoe hoger de functie hoe hoger het huis... Type I was een rijtjeswoning met één bouwlaag met een laag dak. Type VII werd een vrijstaand herenhuis met twee bouwlagen met pleisterwerk, hoge schuiframen en smeedijzeren muurankers.

Een fraai voorbeeld van het functionele bouwen van W.C. Metzelaar is de Van den Boschhoeve op de hoek waar de route de Van den Boschweg verlaat. Het is een zeer opmerkelijk vormgegeven boerderij dankzij het hoge woonhuis in het midden en de lagere bedrijfsgedeelten aan weerszijden. Het deel van het gebouw waar de stallen zitten, kreeg luchtkoepels op het dak. Op allerlei plaatsen rond Veenhuizen werden in totaal achttien hoeves gebouwd. Ze werden bewoond door een ambtenaar die de functie 'hoevenaar' had. Onder zijn leiding werkten groepen verpleegden op de boerderij. De verpleegde die stal-knecht was, had een bevoorrechte functie. Hij woonde op de boerderij. Via een luikje in de deur kwam de Gestichtswacht 's nachts controleren of de man écht wel thuis was...

FOTO: HANS DEKKER

5 Zorgen over de Kolonievvaart

Vrijwel meteen na de aankoop van de grond in Veenhuizen liet de Maatschappij van Weldadigheid een 'schipsloot' graven vanuit de Norgervaart bij Huis ter Heide, onder andere om het bouwmateriaal op de plaats van bestemming te krijgen. Deze Kolonievvaart kreeg drie sluizen. Het kanaal op peil houden bleek lastiger dan verwacht. De provincie was er bijvoorbeeld erg beducht voor dat er water uit de Drentsche Hoofdvaart via de Norgervaart richting Veenhuizen verloren zou gaan. Op deze manier zou de Hoofdvaart een te laag peil krijgen.

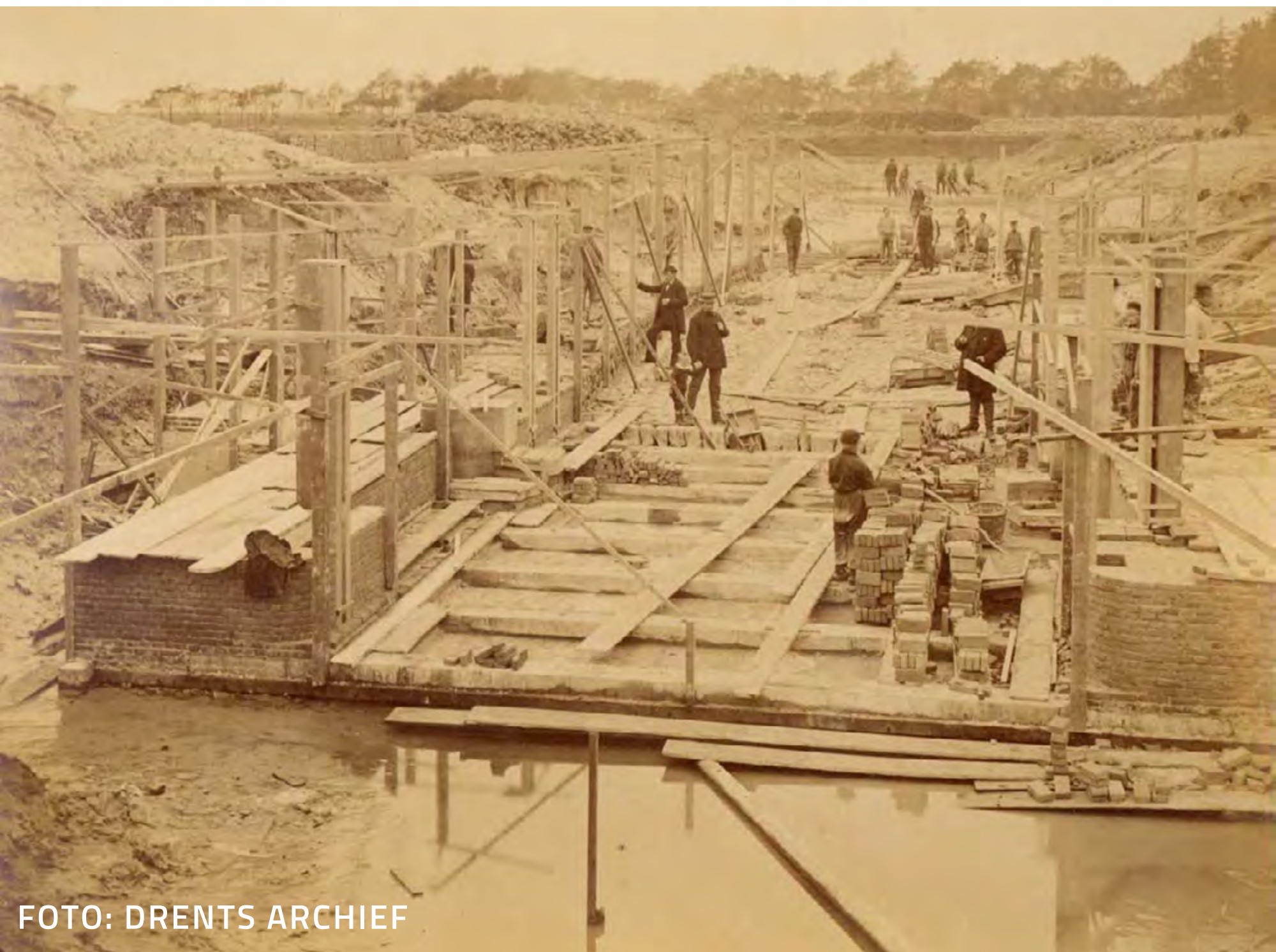

FOTO: DRENTS ARCHIEF

In de jaren zeventig van de negentiende eeuw kwam er een verbinding tot stand tussen de Kolonievvaart en de Haulerwijkstervaart. Bij deze operatie werden de oude sluizen vervangen door de drie huidige exemplaren. Ondanks het feit dat je voortaan via de Kolonievvaart naar Friesland kon varen, bleef de bekentenis van de waterweg tamelijk onbeduidend. De enigen die geld aan de Kolonievvaart verdienden, waren schippers als Harm de Jonge die het 'snikkeveer' tussen Assen en Veenhuizen exploiteerden. De Jonge kreeg in 1842 toestemming van de Maatschappij van Weldadigheid voor het vervoer van personen en goederen naar Veenhuizen mits 'hij zich op straf van intrekking dezer vergunning onthouden zal van allen aanvoer van sterken drank voor kolonisten, en dat hij te allen tijde de visitatie van zijn vaartuig door de Koloniale Directie, zonder eenig voorbehoud zal toelaten'.

---

6 Werken in het bos

Ten zuiden van de Kolonievvaart ligt het grootste bos van Veenhuizen, het Bankenbosch. Voor de meeste mensen is het onbekend gebied omdat het bos tot voor enkele jaren het laatste restant van de 'verboden wereld' van

FOTO: HANS DEKKER

Veenhuizen vormde. Lange tijd bleef juist dit bos vanwege de aanwezigheid van de gevangenis Groot Bankenbosch verboden terrein. Nu mag u alleen niet in de directe omgeving van de instelling komen.

De bossen van Veenhuizen zijn voor een belangrijk deel in de negentiende eeuw op cultuurgrond aangelegd. De Maatschappij van Weldadigheid had vanaf 1823 enorme hoeveelheden cultuurgronden aangemaakt. Het areaal bleek al spoedig veel te groot om te kunnen bewerken. In 1860 kreeg Veenhuizen een adjunct-directeur voor het boswezen die op allerlei plaatsen braakliggend akkerland liet inzaaien en inplanten met eiken, dennen en sparren. Voordeel van de nieuwe bossen was

dat - anders dan bij het boerenwerk - de verpleegden ook in de winter volop werk hadden met bosonderhoud, houthakken en in de werkplaatsen op het 'Houtjesplein' op het Tweede Gesticht.

Aan het begin van de negentiende eeuw was het totale bosareaal in Veenhuizen gestegen tot bijna 500 hectare. Het grootste deel ervan, zoals het Bankenbosch, lag op het Kolonieveld ten zuiden van de Kolonievvaart. Na de oorlog kwam het beheer in handen van Staatsbosbeheer. De afgelopen jaren is Staatsbosbeheer actief in het gebied om de natuurwaarden te versterken. Er is speciale aandacht voor het onderhoud van de oude laanstructuren.

[BOS, NATUURBEHEER, PRODUCTIEBOS](#)

7 Redding van het Fochteloërveen

Aan het eind van de negentiende eeuw naderden de turfgravers vanuit Appelscha de Drentse grens. Even zag het er naar uit dat ook het laatste stuk, het Fochteloërveen afgegraven zou worden. Toen dat veencomplex uiteindelijk aan de beurt kwam, was er met de turfwinning niet veel geld meer te verdienen en was de aandacht in enkele jaren tijd totaal verdwenen. Wel werden onder andere aan de

noordkant van het veen langs de Drentse Weg nog een flink aantal hectares ontgonnen door de bewoners van de werkverschaffingskampen Oranje en Ybenhaer bij het dorp Fochteloo. De toekomst van het Fochteloërveen ging er een stuk rooskleuriger uitzien toen Natuurmonumenten in 1938 eigenaar werd van de kern van het veengebied. Een belangrijk argu-

FOTO: HANS DEKKER

ment voor deze aankoop was een jaar eerder ingefluisterd door de Drentse commissaris van de Koningin De Vos van Steenwijk. Het ontoegankelijke veenmoeras was volgens de commissaris een probaat middel om verpleegden van de Rijkswerkenrichtingen van Veenhuizen de illusie van een ontsnapping te ontnemen...

FOTO: HANS DEKKER

Deze foto van het Fochteloërveen werd gemaakt vanaf de uitkijktoren ten oosten van het dorp Ravenswoud. U wandelt ernaar toe vanaf de parkeerplaats aan de Meester Lokweg.

In de jaren zeventig is Natuurmonumenten actief begonnen om in het verdroogde veengebied de veengroei weer op gang te krijgen. Het waterpeil werd omhoog gebracht door vele kilometers kades aan te leggen. Dankzij de aankoop van landbouwgrond rond het Fochteloërveen kon een buffergebied worden ingericht om de hoogveenvorming extra kansen te geven. Tegenwoordig hoort het Fochteloërveen tot de laatste grote hoogveengebieden van Nederland.

[TURF, VEENVORMING](#)

START

33

KAART

8 Hilversum 4 in het Bankenbosch

In 1948 werd in het Bankenbosch een barakkenkamp ingericht waar politieke delinquenten ondergebracht konden worden die na de oorlog in het Eerste Gesticht en het Tweede Gesticht gedetineerd waren tussen de 'gewone' gevangenen. In Bankenbosch heerste een lichter regime dan in de oude gestichten. Later werden er ook dienstweigeraars ondergebracht. In de jaren zestig maakte Bankenbosch naam als de plek waar mensen die met drank op in het verkeer brokken gemaakt hadden, hun straf moesten uitzitten. Nogal eens vielen de namen van bekende Nederlanders die hier hun weekenden moesten doorbrengen. Hilversum 4 noemden de Veenhuizers Bankenbosch wel eens spottend...

COLLECTIE GEVANGENISMUSEUM VEENHUIZEN: BARAKKEN BANKENBOSCH

Eind jaren zeventig maakten de houten barakken plaats voor een nieuwe accommodatie. De laatste jaren is Bankenbosch tijdelijke een opvang voor asielzoekers geweest.

8 Water van voorbijgaande aard

In het Bankenbosch moest een uitgekiend systeem van waterlossingen ervoor zorgen dat de hoeveelheid water in het bos beheersbaar bleef. Het bos kent sinds de negentiende eeuw twee gescheiden watersystemen. Het ene systeem heeft het hogere peil van het Fochteloërveen, het andere het lagere peil van het laatste kanaalpand van de Kolonievvaart. Langs de waterlossing die evenwijdig aan de Kolonievvaart door het Bankenbosch loopt, is dat peilverschil zichtbaar in de vorm van gemetselde

FOTO: HANS DEKKER

'ondergeleiders'. Dat zijn een soort aquaducten bedoeld om waterlossingen met een verschillend peil elkaar te laten kruisen. Het systeem was erop gebaseerd om het Fochteloërveen-water in het hogere kanaalpand bij de sluis op het Eerste Gesticht te lozen. Het systeem is goed te zien op de [oude topografische kaart op pag. 23](#). Vóór de aanleg van Veenhuizen waterde het Fochteloërveen af in de richting van De Slokkert. In het kader van het Regiopark-project van de Regio Groningen-Assen komt er een brede, natte verbindingszone tussen het Fochteloërveen en De Slokkert.

---

9 **Gevangen op het 'Eerste'**

In 1902 werd ten noordwesten van het oude Eerste Gesticht naar een ontwerp van W.C. Metzelaar de huidige gevangenis Norgerhaven gebouwd. Het oude 'Eerste' was identiek aan het oude Tweede Gesticht waar tegenwoordig het Gevangenis­museum gehuisvest is. Net als Esserheem werd ook Norgerhaven 'Geheel met Verpleegden gebouwd' zoals een gevelsteentje vermeldt. Rond 1900 werden de drie Rijkswerkinrichtingen van Veenhuizen bevolkt door in totaal zo'n 3000 mannen. Het Eerste Gesticht alleen herbergde 1200

verpleegden die wegens bedelarij of landloperij waren opgepakt. Na de Eerste Wereldoorlog werd de gestichtsbevolking meer en meer gevormd door kortgestrafte gedetineerden. Tegenwoordig is Norgerhaven net als Esserheem een moderne 'gewone' gevangenis met een capaciteit van 270 gedetineerden. Uit een oogpunt van veiligheid is ook de toegang tot de wegen naar de ingang van Norgerhaven verboden voor onbevoegden.

10 Munitiemagazijnencomplex Veenhuizen

Verscholen in de bossen rechts ligt de grootste munitieopslagplaats van het Nederlandse leger. Dergelijke munitiedepots stammen uit de hoogtijdagen van de Koude Oorlog. In zo'n 200 zware betonnen bunkers liggen duizenden kilo's munitie in alle soorten en maten

DÉFILÉ MET MILITAIR VERTOON VAN HET KORPS GESTICHTSWA-
WACHT OP HET TWEEDE GESTICHT ROND 1960
COLLECTIE GEVANGENISMUSEUM VEENHUIZEN

Een ooggetuige onderweg

Albert ten Hoor is geboren in Norg. Zijn ouders hadden er een boerderij. In 1967 wordt Ten Hoor gestichtswacht in Esserheem op het Tweede Gesticht in Veenhuizen. 'Als ik 's avonds in die beginjaren naar huis wilde, moest ik eerst permissie vragen. Er heerste een cultuur van rangen en standen. De bewaking was nog op militaire leest geschoeid. Ik had een zwart uniform met groene biezen. Het pistool moest duidelijk zichtbaar worden gedragen. Het afmarcheren om de gedetineerden van Esserheem op te halen ging in militaire pas.'

Luister naar het hele verhaal

opgeslagen, waaronder landmijnen en antitankraketten. Er is een munitiewerkplaats waar munitie die 'over datum' is, kan worden gedemonteerd. Ook wordt in de werkplaats van scherpe munitie oefenmunitie gemaakt. De gevaarlijkste werkjes worden daar door robotarmen uitgevoerd. Het complex in Veenhuizen is een van de vijf centrale opslagplaatsen van de Landmacht. Twee andere depots liggen ook in Drenthe, namelijk bij Coevorden en bij Ruinen.

---

11 Het einde zoek op het Vierde Gesticht

Aan de Eikenlaan ligt het kerkhof van Veenhuizen. Het 'Vierde Gesticht' noemden ze het cynisch in het dorp als een logisch vervolg op de reeks gestichten. Links vooraan op de begraafplaats liggen tientallen graven van overleden ambtenaren en hun familieleden onder hoge bomen. Dat hier niet meer mensen begraven zijn, heeft alles te maken met het feit dat iedereen - ook de ambtenarenbevolking - slechts 'op doorreis' was in Veenhuizen. Er waren alleen dienstwoningen in het dorp. Wie met pensioen ging, vertrok uit Veenhuizen. Achterop het kerkhof staan in het gras

honderden kruisen en paaltjes voorzien van de letters NH of RK en een rijnummer. Ze zijn van Nederlands-Hervormde resp. Rooms-Katholieke verpleegden. Hier geen namen, slechts nummers. Zelfs na de dood bleven er onverbiddelijke scheidslijnen door de Veenhuizer samenleving lopen. De doden van vóór 1875 kregen niet eens een eigen graf. Ze kwamen in massagraven, niet in een kist, maar in een jutezak. Deze graven liggen vooraan rechts op het kerkhof.

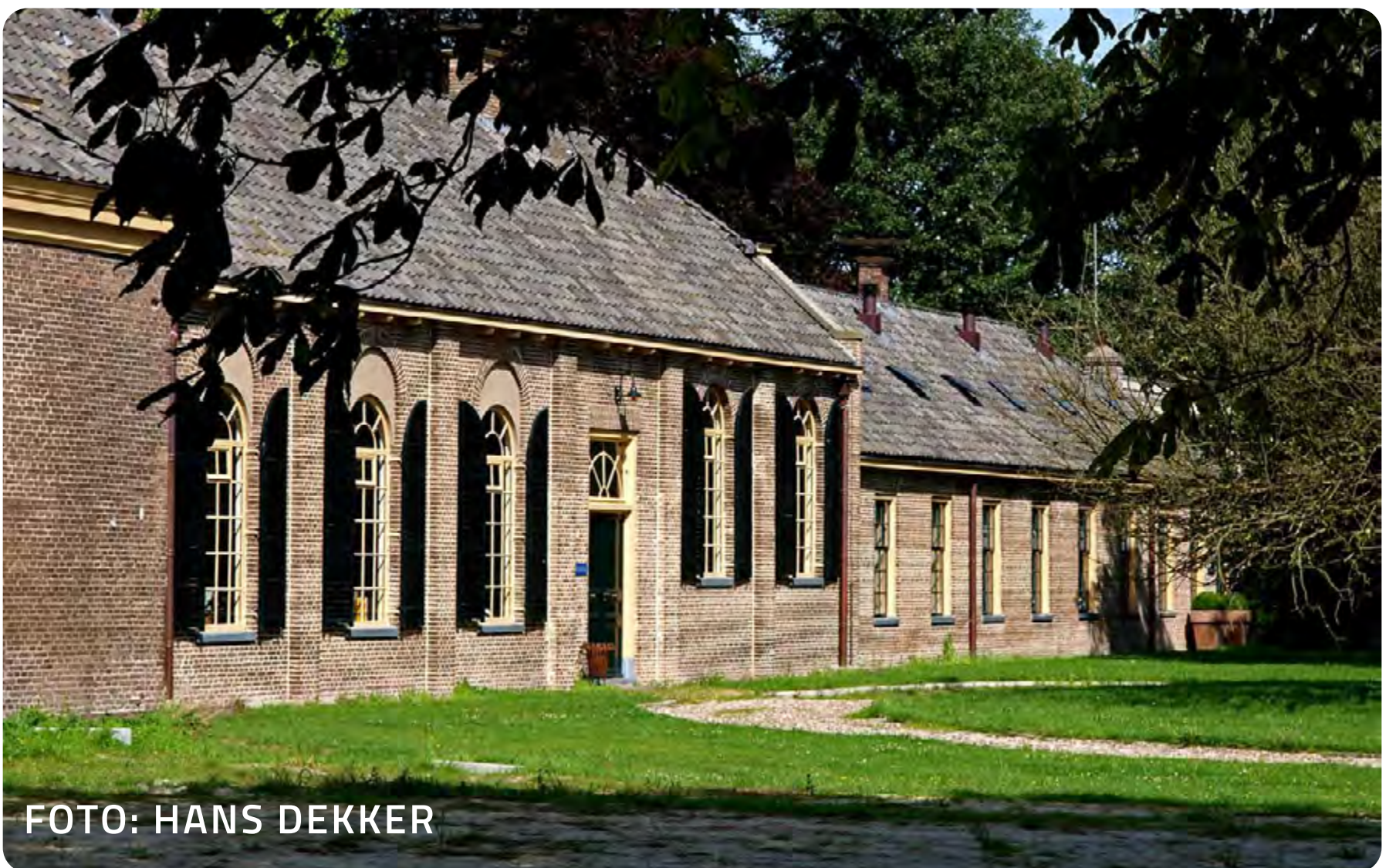
FOTO: HANS DEKKER

12 Het verdwenen Derde Gesticht

Tot in de jaren twintig van de vorige eeuw stond het Derde Gesticht aan de Oude Norgerweg. Het was hetzelfde gebouw als het oude Tweede Gesticht waar tegenwoordig het Gevangenismuseum gehuisvest is. Anders dan het Eerste en Tweede Gesticht is het Derde nooit door een nieuw complex vervangen. In 1911 werd het gesticht officieel gesloten, maar kwam al spoedig weer gedeeltelijk in gebruik, onder andere om smokkelaars uit de Eerste

Wereldoorlog vast te zetten. Langs de Oude Norderweg ligt de fraai gerestaureerde Stoomkatoenspinnerij waar ook enkele bed & breakfast-appartementen zijn ondergebracht. De Stoomkatoenspinnerij kreeg in 1839 de eerste stoommachine van Noord-Nederland. Bij 'het Stoom' hoorde ook een grote stoomweverij. De geproduceerde stoffen werd onder meer gebruikt om de eigen gestichtskleding van te maken.

Een op turf gestookte gasfabriek leverde het gas voor het 'gaslicht' in de fabriek. Zo kon de Maatschappij van Weldadigheid de kolonisten extra lange dagen laten maken op het Stoom'. Het werk was bedoeld voor degenen die niet geschikt waren voor zwaar lichamelijk werk op het veld. Dat gold ook voor de wezen van

twalf tot zestien jaar uit de beginjaren van de Maatschappij. In de twintigste eeuw heeft het gebouw als Oud-Bergveen onder andere vele jaren onderdak geboden aan dienstweigeraars. Dit waren voornamelijk Jehova's getuigen die zich principieel op het standpunt stelden dat ze alleen aan God gehoorzaamheid schuldig waren en niet aan de organisaties die de mensen in het leven geroepen had.

12 Herberg langs de postweg

Op de zogeheten Franse kaart uit 1811 ziet u Veenhuizen getekend als een rijtje boerderijen en erven aan de weg van Norg naar Haule. Op de plaats van het Waze Meer ligt tegenwoordig Waskemeer. Op de hoek van de Oude Norgeweg en de Stoomweg ligt de voormalige

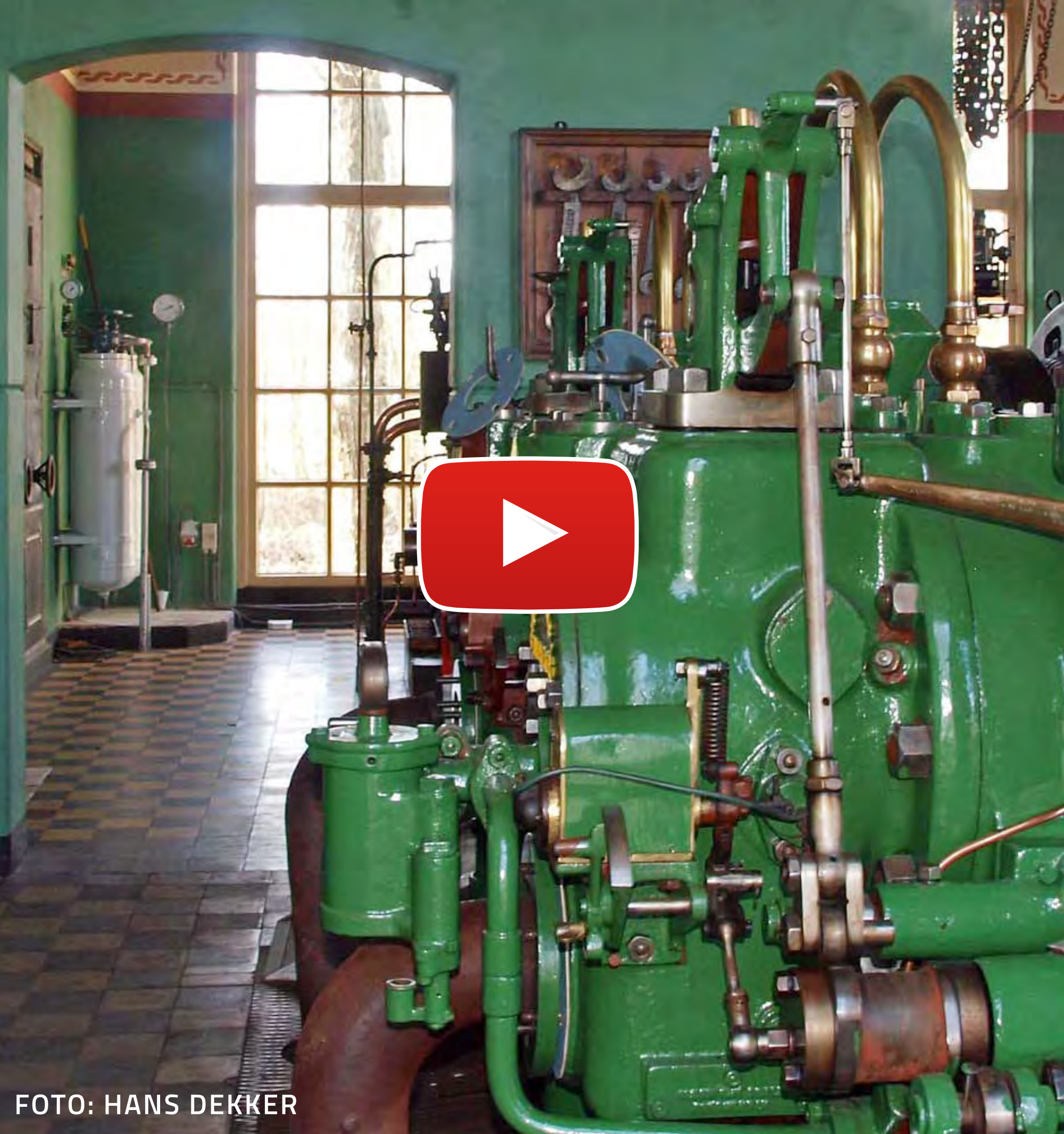

herberg Jachtweide. Het gebouw stamt uit 1723. Jachtweide is de enige gebouwde herinnering aan het 'Venehuisen' van vóór de komst van de Maatschappij van Weldadigheid. De eerste keer dat de naam opduikt in de stukken, is in een lijst uit 1381-1383 waarin het vermeld staat als eigendom van het klooster Essen vlakbij de stad Groningen. In de zestiende eeuw was sprake van vijf erven. Er heeft zelfs korte tijd een kapel gestaan die onder de parochiekerk van Norg viel.

De aanwezigheid van een herberg in het oude Veenhuizen laat zich gemakkelijk verklaren door de aanwezigheid van de doorgaande route van Norg naar Haule die gebruik maakte van een zandrug in het Fochteloërveen. In de achttiende eeuw deed zelfs de postkoets van Groningen naar Lemmer de herberg in Veenhuizen aan.

15 **Het dorp dat zichzelf kon redden**
Veenhuizen was een dorp dat zichzelf kon redden. Veenhuizen verbouwde zijn eigen voedsel, stak zijn eigen turf, maakte zijn eigen kleding, zijn eigen meubelen. Kortom, Veenhuizen deed alles waar mogelijk zelf. Veenhuizen produceerde sinds 1912 zelfs zijn eigen elektri-

citeit dankzij een turfgasgenerator, later vervangen door een dieselmotor. Aanvankelijk was de stroom alleen bedoeld voor de nabijgelegen houtzagerij, meubelmakerij en smederij. Enkele jaren later werd de capaciteit uitgebreid en konden ook de gestichten en de meeste woningen van elektriciteit worden voorzien. Ook de lantaarnpalen van het dorp werden 'op het net' aangesloten.

[START](#)

44

[KAART](#)

Na aansluiting in 1927 op het provinciale elektriciteitsnet bleef de Veenhuizer centrale vele jaren dienst doen als noodstroomvoorziening. De laatste keer was in 1975 toen tijdens de tv-uitzending van de UEFA-cup finale tussen Feyenoord en Tottenham Hotspur in het dorp de stroom uitviel. De technische dienst slaagde er binnen de kortste keren in om de oude dieselmotor in de Elektriciteitscentrale aan de praat te krijgen. Sindsdien koestert een enthousiaste groep vrijwilligers de centrale in samenwerking met het Gevangenis­museum. Het is een van de weinige kleine elektriciteitscentrales die uit de beginjaren van de elektrische stroom in Nederland zijn overgebleven.

Colofon

Teksten: Bertus Boivin

Route advies: Roelof Huisman, Tea Snippe (BOKD)

Cover illustratie: Marcel Leuning

Projectcoördinatie: Hanna Schipper
(Het Drentse Landschap)

Topografie: ArcGIS online en Kadaster/OpenStreetMap

Vormgeving: Smartmobiletour.nl

Deze digitale knapzakroute is mede mogelijk gemaakt door:

Recreatieschap Drenthe

Gemeente Assen

gemeente Tynaarlo

GEMEENTE

NOORDENVELD

GEMEENTE
MIDDEN-DRENTHE

provincie Drenthe

START

46

KAART

Knapzakroutes

Heeft u genoten van deze wandeling en wilt u nog meer onbekende paden ontdekken?

Download meer routes via

www.eindjeomindrenthe.nl

en kijk voor aanvullende informatie op

www.knapzakroutes.nl.

Volg ons op:

Het Drentse Landschap

